

ЯК УКРАЇНІ БУТИ СУБ'ЄКТОМ У СВІТІ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ?

ВІДПОВІДЬ НА ДИРЕКТИВУ В. ПУТІНА «ПРО ІСТОРИЧНУ ЄДНІСТЬ РОСІЯН ТА УКРАЇНЦІВ»

Сергій Пирожков
доктор екон. наук,
академік НАН України,
віце-президент НАН України,
м. Київ

Назів Хамітов
доктор філос. наук
член-кореспондент
НАН України,
пров. наук. співроб. відділу
філософської антропології
Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди НАН України,
м. Київ

*Завжди вибирайте найскладніший шлях.
На ньому ви не зустрінете конкурентів.
Шарль де Голль*

Україна святкує 30-річчя відновлення своєї незалежності в геополітичній атмосфері, у якій гранично посилюються і загрози, і виклики. Будь-яка країна матиме реальну незалежність лише за умови *національної стійкості*, продемонстрованої державою та громадянським суспільством.

Тому органічно постає запитання: яка національна стійкість може захистити нашу незалежність, надійно гарантувати національну безпеку, територіальну цілісність й суверенітет нашої держави? У чому взагалі полягає національна стійкість у сучасному світі? Заради чого вона існує, що захищає?

У сучасних геополітичних умовах найвища цінність тієї чи іншої країни закладена в *цивілізаційній суб'єктності*, яка робить її дійсно незалежною. Без суб'єктності незалежність стає лише формальністю, маскою, що прикриває залежність країни від сильних геополітичних гравців. Саме тому надзвичайно важливою є *стійкість або резильєнтність* (від. англ. *resilience* – життєстійкість, спроможність відновлюватись), *цивілізаційної суб'єктності країни*. Недостатньо досягти такої суб'єктності, її треба зберегти й розвинути в умовах різноманітних викликів і загроз.

У Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», яка була прийнята Указом Президента України від 14 вересня 2020 року, у першому розділі «Пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки», стійкість визначено як «*здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей*». У цьому визначенні підкреслено швидкість адаптації до «*змін безпекового середовища*» та мінімізацію зовнішніх і внутрішніх проблем (уразливостей). Проте що можна вважати критерієм *продуктивності* адаптації до змін безпекового середовища? І що розуміти під *мінімізацією* уразливостей?

Адаптація може означати витривалість у потоці неминучих потрясінь, утрат і криз економіки, політики, духовно-культурної сфери, або її можна розглядати як свідому здатність запобігати потрясінням, утратам і кризам.

Критерієм продуктивності адаптації може бути названа *сила й гуманістичність цивілізаційної суб'єктності*, який дозволяє усвідомити й необхідну міру мінімізації уразливостей – таку, що дозволяє країні – громадянському суспільству і державі – не лише *зберігати*, а й *розвивати* свою суб'єктність.

Ми повинні говорити не про абстрактну стійкість громадянського суспільства й держави, а про конкретну стійкість цивілізаційної суб'єктності. Це, по-перше. По-друге, нам варто говорити про стійкість не як про стихійну здатність, про усвідомлене її конструювання, а про *стійкість як стратегію* розвитку держави та громадянського суспільства. Стратегія забезпечення стійкості цивілізаційної суб'єктності – це *стратегія національної стійкості країни*, яка означає гідну відповідь на виклики й запобігання загрозам, їхню нейтралізацію.

По суті, справжня національна стійкість у сучасному світі стає стратегією недопущення переростання викликів у загрози, а загроз – у кризи. Проте рано чи пізно кризові явища можуть виникнути в будь-якій країні. Тому національна стійкість повинна означати й *здатність ефективно відновлюватися після криз*. Спираючись на це, можна запропонувати розлогіше визначення.

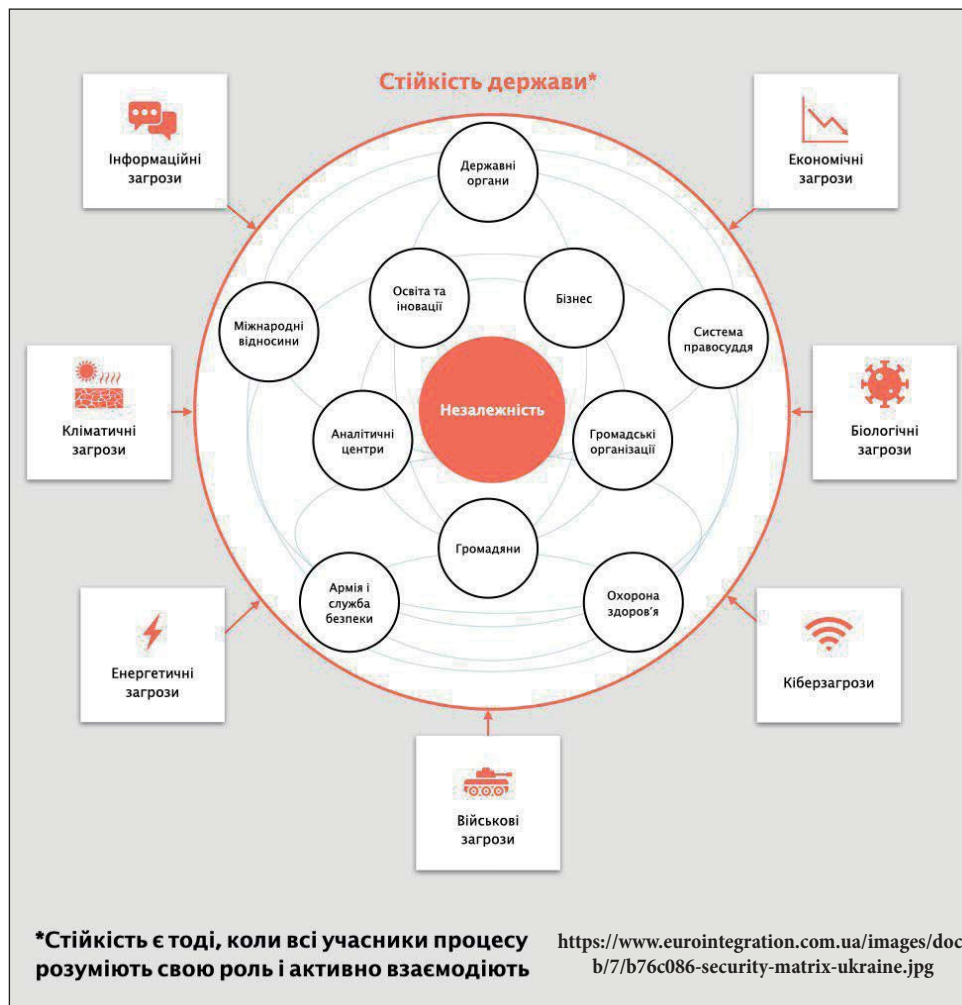
Національна стійкість – це така стратегія існування країни, коли держава й суспільство здатні зберігати збалансованість розвитку та успішно відповідати на зовнішні й внутрішні виклики, протистояти загрозам і кризам, а політична та інтелектуальна еліта спроможна вчасно передбачати й ефективно реагувати на загрози й кризи заради гідної самореалізації та гуманістичного розвитку людини, які забезпечує держава в балансі з громадянським суспільством.

Ми виходимо з того, що ефективна національна стійкість як успішна відповідь зовнішнім і внутрішнім викликам, а також протистояння загрозам, означає запобігання їм. При цьому дуже важливо усвідомлювати, що стійкість – запобігання *викликам і загрозам*, а не *катастрофам*. Адже катастрофа – це вже результат дії тих викликів і загроз, що не були нейтралізовані та розвинулися в щось настільки могутнє й деструктивне, якому важко протистояти, запобігти та нейтралізувати. Від катастрофи можна лише врятуватися. Наявність катастрофи означає провал національної стійкості як стратегії.

Гідна відповідь на виклики та запобігання загрозам – це найуспішніша стратегія стійкості цивілізаційної суб'єктності (національної стійкості). Така стратегія дозволяє вчасно усвідомити та підготуватися до мінімізації політичних і матеріальних утрат, які можуть бути катастрофічними для національних інтересів країни, її цивілізаційної суб'єктності та взагалі для її існування в сучасному світі.

У питаннях побудови нинішньої стратегії України ми повинні враховувати передусім політику таких геополітичних гравців, як ЄС та Росія. Наше фронтирне становище між ними – велика загроза нашій суб'єктності та, зрештою, основам суверенітету й державності. Проте ця загроза одночасно стає й викликом, який може актуалізувати нашу суб'єктність. Ми знову переконуємося, що національна стійкість корелює з поняттям суб'єктності. Отже, національна стійкість – це якісна характеристика суб'єктності країни, яка показує, що ця суб'єктність 1) не тимчасова та 2) вийшла на рівень цілісної суб'єктності держави й громадянського суспільства або прямує до цього рівня.

Зазначимо, що суб'єктність країни – це не лише *критерій справжності національної стійкості країни, а й її кінцевий сенс*. Особливо якщо ми маємо на увазі не суб'єктність у її локальних виявах, а цілісну, цивілізаційну суб'єктність. Якщо національна стійкість веде до цивілізаційної суб'єктності, то це означає, що вона не спотворена ні ззовні, ні зсередини країни. Цей критерій украй важливий за умов гібридного світового порядку, сутнісною характеристикою якого стали потужні інформаційні маніпуляції, спрямовані на послаблення суб'єктності країн. Національна стійкість – протидія таким впливам.

Отже, **національна стійкість – не лише стратегія відповіді на виклики та нейтралізації загроз, а й стратегія протидії маніпулятивним впливам**. Такі впливи зазвичай можна розділити на економічні, військово-політичні й інформаційно-культурні. Проте найчастіше вони знаходять свій вияв у гібридній формі, виступають у комплексі та мають прихований характер.

Саме здатність відповідати на виклики робить країну *цивілізаційним суб'єктом*. Виклик – це зовнішній чи внутрішній імпульс, який може сприяти й розвитку країни, і її руйнації, якщо він несвоєчасний або постає внаслідок маніпуляцій внутрішньополітичних чи геополітичних гравців. Отже, національна стійкість означає відповідь не на всі виклики, а лише на ті, які посилюють цивілізаційну суб'єктність. У протилежному випадку виклик – це провокації та спокуси, які можуть стати загрозами й призвести до криз. Таким чином, потрібна глибока прогностична аналітична робота, яка дозволяє постійно розділяти виклики на конструктивні й деструктивні.

Загроза – це деструктивний виклик, який можна ігнорувати або який потребує нейтралізації.

Усі загрози ми можемо розділити на потенційні й актуальні. Зрозуміло, що актуальні загрози ми повинні усвідомити в плані руйнівної сили й нейтралізувати їх. Потенційні загрози потребують чіткого усвідомлення й прогнозування. Вони можуть бути штучними, наприклад, створеними в інтелектуальному середовищі (у політикумі та/або в центрах спецслужб). Проте такі загрози можуть набувати віртуального характеру, не розгортати свого потенціалу доти, доки ми не починаємо взаємодіяти із суб'єктами віртуальної загрози за чужим сценарієм. Звісно, штучно створені загрози можуть бути й цілком актуальними, працювати проти країни й без попередньої відповіді, бути не провокаціями, а впливами. Такі штучні загрози (у сучасному світі вони все більше стають інформаційними) варто послідовно усувати.

Загрози можуть бути й об'єктивними, більшість із них цілком актуальні. Це, наприклад, екологічні загрози – результат техногенного впливу на довкілля. Та об'єктивні загрози можуть мати й *геополітичну природу* – скажімо, сильна імперська авторитарна держава поруч з меншою та демократичною завжди становитиме загрозу самим фактом свого існування. Цікаво, що для меншої країни, якщо вона авторитарна, імперський авторитарний сусід не сприйманий як загроза, а як виклик. Проте саме тут загроза максимально сильна – меншу авторитарну країну рано чи пізно поглине більша авторитарна країна-сусід, якщо не політично, то економічно чи культурно. Типовий приклад – відносини Білорусі та Росії.

При цьому мудра стратегія й політика національної стійкості меншої демократичної країни поруч з авторитарним гігантом можуть нейтралізувати цю об'єктивну загрозу *до рівня виклику*, відповідь на який буде означати економічний, політичний, духовно-культурний розвиток і таке посилення цивілізаційної суб'єктності, яке вплине на суспільство цього авторитарного гіганта. В ідеалі – це модель взаємодії України з Росією, населення якої може переконалися у вищому рівні життя, захищеності прав людини й темпах цивілізаційного поступу українського суспільства. Нині це найефективніший напрям стратегії

національної стійкості – несиметрична відповідь на гібридні загрози, які генерує наш північний сусід. Можливо, нам потрібно брати приклад з Фінляндії.

Криза – це загроза, яка настільки актуалізувалася, що може зруйнувати основи держави й громадянського суспільства тієї чи тієї країни. Як ми побачили вище, завдання стратегії національної стійкості України – не допускати переходу викликів у загрози, а загроз – у кризи. При цьому треба бути готовим до криз та їхніх наслідків.

Гібридна загроза означає поєднання викликів, загроз і криз у єдине ціле. На перший погляд здається, що таке поєднання переважно стихійне, спричинене об'єктивними чинниками, але під час уважнішого аналізу можна побачити, що часто воно створене штучно. В умовах інформаційної війни (складової сучасних гібридних воєн і «гібридного світового порядку») розгорнута діяльність спецслужб і агентів впливу, які прагнуть заплутати суспільну свідомість, називаючи виклик загрозою, загрозу – кризою або навіть оцінюючи кризу як виклик та навпаки. Усе це призводить до дезорієнтації громадян тих чи тих країн, що, своєю чергою, спричинює деформацію інституцій держави та громадянського суспільства. Унаслідок таких впливів слабшає національна стійкість і цивілізаційна суб'єктність країни.

Поєднуючи виклики, загрози й кризи, гібридна загроза множить та набуває різноманітних виявів, тому коректніше говорити про гібридні загрози в множині.

Отже, **гібридні загрози країні – це посилення викликів, загроз і криз шляхом поєднання їх у єдине ціле, що об'єктивно зумовлено або може бути наслідком дій певних суб'єктів, метою яких стало свідоме послаблення національної стійкості й стагнація цивілізаційної суб'єктності, а в деяких випадках і знищення її**.

Закономірно припустити, що реалізація ефективної стратегії національної стійкості України потребує аналітичного (теоретичного) і практичного етапів. Очевидно, що на аналітичному етапі потрібен постійний моніторинг та осмислення **1) зовнішніх і 2) внутрішніх викликів і загроз**. Ураховуючи стан війни з РФ, а також складну геополітичну ситуацію, у якій опинилася Україна, передусім варто зосередитися на перших.

Для моніторингу зовнішніх викликів і загроз потрібно виділити країни (союзи країн), національні інтереси яких перетинаються з національними інтересами України – реалізуються в одному напрямі чи суперечать їм. Міру цього можна оцінювати, наприклад, за трибальною шкалою: *слабо; сильно; дуже сильно*.

Наші національні інтереси найбільшою мірою перетинаються з інтересами таких геополітичних гравців як США, Росія, Євросоюз, Китай. Потрібен постійний аналіз змін власних інтересів цих геополітичних гравців. Також потрібно постійно аналізувати динаміку сили та якості їхньої цивілізаційної суб'єктності. Це дозволить усвідомлювати, коли запобігати загрозам і викликам, а також на кого і як має бути спрямоване таке запобігання. Це дозволить значно скоротити можливі втрати під час взаємодії з міжнародними партнерами та опонентами.

У цьому плані показові слова **Вінстона Черчилля**: *«Я не можу передбачити вам дії Росії. Це загадка, загорнута в таємницю і поміщена всередину головоломки; але,*

можливо, є ключ. Цей ключ – російський національний інтерес». І хоча за словами згаданого В. Черчилля «росіяни вміють оберігати секрети не тільки від ворогів, а й від друзів», саме аналіз національних інтересів дозволяє нам прогнозувати дії такого непередбачуваного супротивника.

Сьогодні національні інтереси Росії перетинаються з національними інтересами України надзвичайно сильно. Політикум Росії знову й знову продукує ідеологію єдиного імперського цивілізаційного простору, у який повинні увійти колишні республіки СРСР, передовсім Україна. І це в черговий раз підтвердила публікація **В. Путіна** на сайті Кремля 12.07.2021, яка, по суті, є ідеологічною директивою для виконання органами виконавчої влади РФ.

На думку В. Путіна, сучасна Україна – це результат діяльності політичних еліт СРСР, які з самого початку «обділили» Росію, і сьогодні РФ має право ставити перед своїми сусідами – нащадками республік СРСР (тепер уже незалежними державами) – питання про справедливість кордонів та ідентичності в цих кордонах.

Володимир Путін зазначає, що «у 20–30-і роки минулого століття більшовики активно просували політику «коренізації», яка в Українській РСР проводилася як «українізація» і додає: «Коренізація, безумовно, зіграла велику роль у розвитку й зміцненні української культури, мови, ідентичності. Водночас під виглядом боротьби з так званім «російським великодержавним шовінізмом» українізація часто нав'язувалася тим, хто себе українцем не вважає» (<http://kremlin.ru/events/president/news/66182>).

В. Путін робить прикметний для нас висновок, що існують не три «братніх народи», як колись постулювала радянська ідеологія, а один «триєдиний народ» – «велика російська нація», яка просто має регіональні відмінності. Він пише: «Саме радянська національна політика – замість великої російської нації, триєдиного народу, що складається з великоросів, малоросів і білоросів – закріпила на державному рівні положення про три окремих слов'янських народи: російський, український і білоруський». Нинішня позиція В. Путіна – це повернення до нарративу царських часів, реанімація ідеології російської імперії XIX ст. у наш час.

Прикметно, що, з одного боку, В. Путін демонструє образ на керівництво СРСР, яке своєю політикою «зневажало» Росію, а з другого, – ототожнює Росію та СРСР, розглядаючи СРСР як еволюцію російської імперії. Через усю публікацію В. Путіна проходить думка про те, що Росія найбільшою мірою постраждала й від створення, і від руйнації СРСР. Він пише: «До тексту Декларації про створення Союзу РСР, а згодом до Конституції СРСР 1924 року внесли право вільного виходу республік із Союзу. Таким чином, у підвалини нашої державності було закладено найнебезпечнішу «міну уповільненої дії». Вона й вибухнула, як тільки зник страхувальний, запобіжний механізм у вигляді керівної ролі КПРС, яка в підсумку сама розвалилася зсередини».

Для В. Путіна сам факт незалежного цивілізаційного розвитку України вже означає агресивні дії щодо Росії, ба більше, в імперському ракурсі такий розвиток описано метафорою «зброя масового ураження».

Президент Росії зазначає: «В Україні сьогодні... йдеться про примусову зміну ідентичності. І найогидніше, що росіян в Україні змушують не лише відректися від свого коріння, від поколінь предків, а й повірити в

те, що Росія – їхній ворог. Не буде перебільшенням сказати, що курс на насильницьку асиміляцію, на формування етнічно чистої української держави, агресивно налаштованої щодо Росії, за своїми наслідками можна порівняти із застосуванням проти нас зброї масового ураження».

Відповіді В. Путіну можна так: у сучасному світі кожна країна має право на цивілізаційну суб'єктність. І Україна не може бути винятком. Україна всією своєю багатомілітичною історією довела, що її народ має стійку волю до суб'єктності. Україна не прагне бути «анти-Росією», але вона не буде й про-Росією чи прото-Росією, вона буде собою, виявляючи для цього всю національну стійкість.

При цьому надзвичайно важливо усвідомлювати, що українські громадяни по цей бік лінії розмежування, які можуть схвально реагувати на тезу про єдність росіян та українців і вважають мову Гоголя та Пушкіна рідною, в переважній більшості мають не *московсько-російську* (московско-российскую), а *києво-руську* ідентичність (києво-русскую) і є не лише симпатиками, а й прихильниками цивілізаційної суб'єктності України.

Києво-руська ідентичність, з одного боку, може сприйматися як анахронізм; проте насправді вона є не до кінця реалізованою потенцією – не сповна усвідомленою тими громадянами України, які приймають російську мову як рідну. Проте саме постулювання подібної ідентичності може реально консолідувати мільйони світоглядно та геополітично розгублених людей в Центрі, на Сході й на Півдні України і не дати їм стати носіями імперської ідентичності.

І якщо Росія справді хоче партнерських, а не авторитарних відносин, дійсно «відкрита для діалогу з Україною та готова обговорювати найскладніші питання», її політичній та інтелектуальній еліті потрібно чітко усвідомити, що Україна ідентифікує себе з цивілізаційним суб'єктом історії й сучасності та все більше стає ним. Саме тому Україна як партнер **відстоює свої національні інтереси, а не обслуговує чужі**.

Інша річ, що однієї мрії про цивілізаційну суб'єктність і навіть волі до неї замало для *набуття* цивілізаційної суб'єктності. Потрібна не лише щоденна робота відстоювання національних інтересів та протидії загрозам і недружнім впливам, а й інноваційне втілення українського цивілізаційного проекту в його економічних, політичних і духовно-культурних вимірах.

Така стратегія національної стійкості потребує зосередитися не тільки на викликах, що провокують (і яких треба уникати) або загрожують (і які треба нейтралізувати), а й на тих конструктивних викликах, відповіді на які розвивають країну до рівня справжнього цивілізаційного суб'єкта.

Формуючи стратегію зовнішньої національної стійкості, важливо усвідомлювати не тільки інтереси, а й *цінності*, які в конкретний момент сповідує влада, що ухвалює стратегічні рішення. Особлива роль у цих процесах випадає лідерів країни. Під час побудови ефективної стратегії національної стійкості врахування цих *світоглядних* і *психологічних* факторів набуває надзвичайної ваги, адже це не лише збереже незалежність України, а й буде посилювати її суб'єктність. ■